

УДК 7.071.1+908(477.84)

Павлович О. В.

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

ЕКСЛІБРИСИ ЯРОСЛАВА ОМЕЛЯНА У КОНТЕКСТІ МИСТЕЦТВА ТЕРНОПОЛЯ

Павлович О. В. Екслібриси Ярослава Омеляна у контексті мистецтва Тернополя. У статті охарактеризовано поняття, історію виникнення та розвитку мистецтва екслібриса, розглядаються його різновиди. Розмаїття екслібрисів постає в історико-художньому контексті як оригінальний і досі малодосліджений пласт української історії та культури у творчості Ярослава Омеляна. Значне місце відведене роботам художника, створених упродовж останнього десятиліття. У роботі представлені екслібриси, за меморіальною серією яких можна вивчати історію України, починаючи з сивої давнини. Представлена ціла галерея напрацювань митця, присвячена видатним діячам національно-визвольної боротьби ХХ століття. Серед них — учасниця жіночої чоти Українських січових стрільців у Львові Ольга Басараб, замучена польською поліцією у 1924-му році; режисер Лесь Курбас, чиє життя обірвалося на Соловках у 1930-ті роки; художник Петро Обаль і поет Іван Гнатюк, які майже 20 років відбували заслання.

Ключові слова: Ярослав Омелян, екслібрис, графік, художник, митець, творчий доробок.

Павлович О. В. Экслибрисы Ярослава Омеляна в контексте искусства Тернополя. В статье охарактеризованы понятие, история возникновения и развития искусства экслибриса, рассматриваются его разновидности. Разнообразие экслибрисов представлено в историко-художественном контексте как оригинальный и до сих пор малоисследованный пласт украинской истории и культуры в творчестве Ярослава Омеляна. Значительное место отведено работам художника, созданным в течение последнего десятилетия. В работе представлены экслибрисы, по мемориальной серии которых можно изучать историю Украины, начиная с глубокой древности. Представлена целая галерея наработок художника, посвященная выдающимся деятелям национально-освободительной борьбы XX века. Среди них — участница женской чоты Украинских сечевых стрельцов во Львове Ольга Басараб, замученная польской полицией в 1924-м году; режиссер Лесь Курбас, чья жизнь оборвалась на Соловках в 1930-е годы; художник Петр Обаль и поэт Иван Гнатюк, которые почти 20 лет отбывали ссылку.

Ключевые слова: Ярослав Омелян, экслибрис, график, художник, художник, творчество.

Pavlovich O. Yaroslav Omelyan's bookplates in the context of Ternopil art. The concept, origin, development and varieties of bookplate are considered. The variety of bookplates appears in historical and artistic context as original and unexplored component of Ukrainian history and culture in Yaroslav Omelyan's art. Considerable place is devoted to his works created in the last decade. The article represents bookplates with memorial series of which Ukrainian history can be studied. The article reviews Yaroslav Omelyan's gallery which is devoted to prominent figures of national liberation struggle of the XX century. Among them: Olga Basarab, a participant of female chota of Ukrainian Sich riflemen in Lviv, who was tortured by Polish police in 1924; Les Kurbas, a producer, who died in Solovki in 1930; an artist Petro Obal, and a poet Ivan Hnatiuk who had been in exile for 20 years.

Keywords: Yaroslav Omelyan's, exlibris, graph, artist, creative heritage.

Постановка проблеми. Актуальність. Ярослав Омелян — видатна постать Тернопілля, неперевершений майстер станкової та ужиткової графіки, плакату, акварелі, рисунку кін. ХХ — поч. ХХІ ст., але найважливіша сфера діяльності митця — це екслібрис (оригінальний малюнок на папері чи надрукований невеликим тиражем, вклеюється у книжку).

У наш час наявність екслібриса для будь-якої бібліотеки є актуальним питанням, оскільки знак має естетичне і виховне значення в інтеграції освітнього процесу та мистецтва, викликає позитивні емоції у читачів, підвищуючи якість і привабливість читачьких послуг. Любов та інтерес людей до книги ставлять перед художником завдання — зробити екслібрис складовим елементом і прикрасою книги. Доробок Ярослава Омеляна не може залишатися поза контекстом загальних проблем графічного мистецтва Тернопільщини та України загалом. Актуальність дослідження полягає у виявленні художньої спадщини мистецтва книжкового знаку. Особливий інтерес викликає творчість Ярослава Омеляна, як провідного майстра екслібрису серед графіків Тернополя.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Стаття виконана у рамках дисертаційного дослідження на тему: «Графіка Тернопільщини другої половини ХХ — початку ХХІ століття. Трансформація, стилістика, митці».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи літературні джерела та періодичні видання, слід відзначити, що мистецтво графіки, а зокрема екслібрису Тернопільщини, досі ще не було предметом спеціального дослідження. Більшість статей переважно публіцистичного змісту, подають лише короткі біографічні дані, або присвячені численним виставкам митця, що значно ускладнює висвітлення проблеми. Серед них найбільший науковий інтерес для нашого дослідження становлять публікації Б. Новосядлого, Н. Новосядлої, І. Герети, Р. Якеля, В. Сушкевича та ін.

Мета статті — визначити поняття та історичні етапи становлення екслібрису; проаналізувати творчий доробок у цій сфері художника-графіка Терно-

Рецензент статті: Панфілова О. Г., канд. мистецтвознавства, доцент кафедри методики викладання мистецьких дисциплін, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Т. Шевченка

пільщини Ярослава Омеляна, виявити характерні стилістичні особливості екслібрисів виконаних митцем.

Виклад основних матеріалів дослідження.

Екслібрис або книжковий знак (з лат. — «із книг»); — це мініатюрна графічна робота, на якій розміщено прізвище власника книгозбірні та малюнок, що розкриває його захоплення або професію. Невеликий за своїм розміром цей знак фактично є невід'ємним елементом книги, індивідуальною особливістю окремого екземпляра. Стил і техніка виконання завжди відображала дух і моду епохи, в якій він був створений. Екслібриси за своїм змістом діляться на чотири види:

- гербовий екслібрис — найдавніший (XVI–XVII століття). Його створення підпорядковане канонам геральдичного мистецтва;
- вензельний екслібрис (від польськ. «вензель» — вузол), являє собою початкові літери імені та прізвища власника, які відрізнялися витонченістю і могли розглядатися поряд із книжковими прикрасами — елементами прикраси книги;
- сюжетний екслібрис передавав певні події в житті власника. Міг також складатися з витончених декоративних елементів;
- шрифтовий екслібрис являє собою складальний ярлик із текстом в рамці, надрукований друкарським способом.

Так, перший екслібрис належав лицареві Бернгарду фон Рорбаху (1460 р.). Розквіт книжкового знаку припадає на XVI століття. Створенням його займалися великі художники: Альбрехт Дюрер, Лука Кранах і Ганс Гольбейн. Поступово ці сюжетні книжкові знаки набувають дедалі більшого розвитку, розширюється їхня тематика, а далі створюються і багаті за змістом дитячі екслібриси [8: 4].

В Україні екслібрис відомий від початку XVII ст., коли загальноприйнятим стало підписування книг їхніми власниками і маркування їх простими гербовими печатками. Перший приклад власне екслібриса, датований 1610 роком, дослідники знайшли у книзі Стефана Самборського, цехового майстра з Кам'янця-Подільського. Традицію реалістичного екслібриса продовжував відомий київський графік та книжковий ілюстратор Георгій Малаков (1928–1979), який був також майстром екслібрисів. На замовлення друзів і колег він створював невеликі лінорити з популярними тоді мотивами романтизованого середньовіччя, піратськими темами. Кожен такий лінорит мав своїх персонажів та сюжет і був невеликою розповіддю про власника того чи іншого видання.

Вагомий і неоцінений внесок у розвиток графічного мистецтва Тернопільщини II пол. XX ст. здійснив Ярослав Максимович Омелян. Митець — Заслужений художник України, член Спілки художників України. Я. Омелян — учасник обласних, регіональних, всеукраїнських, міжнародних виставок, переможець Всеукраїнського конкурсу екслібрисів ім. братів Лепких (1997 р.), делегат I і II з'їзді Народного руху у Києві. Учасник збірних виставок у Тернополі, Львові, Києві, Москві, Пензі, Слівені, Познані, Кракові, Вроцлаві, Варшаві та ін. Численні персональні

виставки художника організовувались у Тернополі, Львові, Бережанах, Збаражі, Кременці [9: 91].

Народився майбутній митець 1 січня 1929 року в селі Мшана Городецького району Львівської області в сім'ї небагатих господарів, свідомих українських патріотів Максима Омеляна та Марії Лань. Навчався у Львівському училищі прикладного мистецтва, паралельно закінчив середню школу робітничої молоді № 10. Упродовж 1950–1959 рр. Я. Омелян був репресований, перебував у Сибіру. Саме заборона повертатись із Сибіру в рідну область пов'язала долю художника із Тернополем. Тому з 1959 року він працює у Тернополі художником-оформлювачем, а в 1963–1969 рр. навчається в Українському поліграфічному інституті імені І. Федорова за спеціальністю «Книжкова графіка» в українського графіка, члена Спілки художників СРСР — Валентина Бунова [3: 233].

Серед графічних творів цілий пласт напрацьованих становлять екслібриси, виконані в різних техніках. На думку тернопільського мистецтвознавця І. Герети, вони дуже індивідуалізовані. Художник створює екслібриси тільки для тих людей, яких добре знає. Є в них урочистість і поважність, але також є легка усмішка, жарт. У цьому контексті варто згадати екслібрис художника, присвячений саме Ігорю Гереті (1980 р.), де знаний краєзнавець зображений жартівливо: з дитячою іграшкою в одній руці та лопаткою в другій [1: 78].

Книжкові знаки художника експонувалися на багатьох виставках. Ними зацікавились за кордоном. В Італії у 1992 р. було створено екслібрис для одного з найбільших колекціонерів цього виду графіки Маріо де Філіппіса. Загалом у доробку художника більше 400 екслібрисів [5: 338–353].

Прикметною рисою всіх творів Ярослава Омеляна, — пишуть О. Ваврик і Ю. Іванченко, — є ювелірність штриха, лінії, тягіння до композиційних елементів, що підкреслюють ліричність людини. А ще слід зазначити, що майстер вміло використовує в екслібрисах навіть державні символи України. Як, приміром, Тризуб або Національний прапор, які не «притлумлюють» своєю офіційністю ліричність графічних образів і символів, а навпаки надають ненав'язливої патріотичності, що сприймається як органічна риса книги. Навіть часто вживані мотиви гусячого пера або книжки, здавалося, такі вже тривіальні в екслібрисах взагалі, у творах Ярослава Максимовича тактовно й майстерно доповнюють інші елементи композиції, а відтак сприймаються доволі органічно [2: 164].

Відібравши роботи, створені впродовж останнього десятиліття, професійний художник-графік Ярослав Омелян упорядкував дві міні-енциклопедії — у кожній по 100 екслібрисів.

«Екслібриси» та «Екслібриси пам'яті» — це, так би мовити, «збірники» долі, — переконує пан Ярослав. Тому відразу під малюнком подано коротку біографічну довідку про людину [10: 23].

За меморіальною серією книжкових знаків можна вивчати історію України, починаючи з сивої давнини. Тут горді й мудрі постаті княгині Ольги

Рис. 1. Екслібрис Володимира Великого (2005)

Рис. 2. Екслібрис Богдана Хмельницького (2005)

Рис. 3. Екслібрис Івана Богуна (2006)

Рис. 4. Екслібрис Маркіяна Шашкевича (2005)

Рис. 5. Екслібрис Івана Франка (2000)

Рис. 6. Екслібрис Олени Пчілки (2003)

та князя Володимира Великого (рис. 1.), гетьманів Богдана Хмельницького (рис. 2.) та Івана Мазепи із символами влади (освіченість останнього підкреслює книжка), вольові обличчя полковників Максима Кривоноса та Івана Богуна (рис. 3.). На екслібрисах Маркіяна Шашкевича (рис. 4.), Тараса Шевченка, Івана Франка (рис. 5.), Олени Пчілки (рис. 6.) та інших письменників — зображення книжки. Умовний знак пісенної музи супроводжує екслібрис співачки Соломії Крушельницької (рис. 7.), поета і композитора Володимира Івасюка (рис. 8.), зображення нот — композитора та піаніста Василя Барвінського. А побачивши пам'ятник А. Міцкевичу у Львові, неважко вгадати, що поруч з ним — профіль скульптора Михайла Парашука.

Ціла галерея екслібрисів Ярослава Омеляна присвячена видатним діячам національно-визвольної боротьби ХХ століття. Ця тема, до речі, особливо близька і болюча авторів, оскільки пов'язана з гіркою чашею поневірянь Сибіром (відбував покарання у спецпоселенні в Іркутській області). Серед них — учасниця жіночої чоти Українських січових стрільців у Львові Ольга Басараб (рис. 9.), замучена польською поліцією у 1924-му році; режисер Лесь Курбас (рис. 10.), чие життя обірвалося на Соловках у 1930-ті роки; художник Петро Обаль та поет Іван Гнатюк, які майже 20 років відбували заслан-

ня. Художник викарбував вольові та нескорені обличчя героїв, що поклали життя на вітвар боротьби за українську державність і гідне майбутнє нащадків, — Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Степана Бандери, Романа Шухевича, Ярослава Старуха, Олени Теліги, Олега Ольжича, Василя Стуса, Алли Горської, Олекси Гірника, В'ячеслава Чорновола та ін. Колючий дріт — ознака страждання — присутній у багатьох роботах. Важкий хрест на плечах — виразна ознака життя Олени Теліги. До плеяди героїв Ярослав Омелян зарахував і талановитого графіка-екслібріста, чий книжковий знак здобули міжнародне визнання у 1930-ті роки, — Ніла Хасевича. Він мужньо прийняв смерть у кривці серед бійців УПА, до останку не полишаючи свою грізну зброю — різець.

Художник не забув віддати данину пошани видатним релігійним діячам України — митрополитові Андрею Шептицькому, патріархам Йосипу Сліпому, Володимиру, Мстиславу та іншим відомим священикам. Чільне місце серед «Екслібрисів пам'яті» займає серія, присвячена родині Лепких, — аж 21 книжковий знак! Композиції здебільшого нав'яні поезіями та спогадами Богдана Лепкого і піснями його брата Левка. Однак особливу увагу привертає екслібрис Б. Лепкого із зображенням персня з гербом Мазепи та тризубів з обох

Рис. 7. Екслібрис Соломії Крушельницької (2005)

Рис. 8. Екслібрис Володимира Івасюка (2006)

Рис. 9. Екслібрис Ольги Басараб (2000)

Рис. 10. Екслібрис Леся Курбаса (2000)

боків герба. Виявляється, у 1932 році, коли святкували шістдесятиріччя поета, уряд УНР в екзилі вручив йому перехідний мазепинський перстень, виготовлений із трофейного заліза.

Р. Якель у своїй статті зазначив, що в основі екслібрисів Ярослава Омеляна лежить концепція вічності та високий патріотизм. Слід відзначити винахідливість художника у вирішенні композицій книжкових знаків і вміння передати в мініатюрі тепло почуттів. Однак, до меморіальних екслібрисів художник підходить відповідально, відкинувши недоречні тут грайливі шрифти, малозначущі деталі. Завжди вимогливий він і у виборі розміру книжкового знака. Ось чому в кожному екслібрисі Ярослава Омеляна є завершений і значимий художній образ, — таку оцінку роботам художника дає кандидат мистецтвознавства, голова Асоціації екслібрисів України Петро Нестеренко [10: 23].

Створюючи книжкові знаки сучасним діячам української політики, науки і мистецтва, художник не намагається зайвий раз зображати профілі. Про людину не гірше розкажуть символи її життя. Наприклад, поєднання різних історичних святинь підкреслює значимість і вагу посади президента Віктора Ющенка. До речі, за поповнення власної бібліотеки «Екслібрисами пам'яті» Віктор Ющенко висловив Ярославові Омеляну особисту щирю подяку [8: 2].

У сплетінні книжки, пера і музи — вся Ліна Костенко. Перо, пісенна муза і театральна маска — творчий світ Леся Танюка; квітчастий вінок, що нагадує вінок пісень, та нотне поле промовисто розкажуть про Ніну Матвієнко. У портретній рамці колега художника Іван Марчук.

Дві енциклопедії книжкових знаків поки що не мають аналогів в Україні. А сам художник Ярослав Омелян, який за своє життя створив сотні робіт в акварелі, пастелі, лінориті, монотипії, у техніці малювання тушшю і пером, олівцем, впевнений, що у жанр екслібриса поринув даремно [10: 23].

Ще одним важливим доробком у житті митця вважається естамп, присвячений обласній універсальній науковій бібліотеці міста Тернополя. Адже, як вважає Ярослав Максимович, екслібрис є іноді єдиним інформаційним матеріалом вивчення історії та складу приватних і публічних бібліотек. Він дає можливість встановити належність книги або збір-

ки тому чи іншому колекціонеру, допомагає визначити, хто був першим власником видання, у чиїх руках воно побувало. А це, в свою чергу, допомагає визначити, як комплектувались фонди бібліотеки, які збірки увійшли до неї.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнюючи та підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що мистецька діяльність тернопільського художника Я. Омеляна внесла значні корективи та збагатила український екслібрис. Аналізуючи художню мову екслібрисів митця, вдалося встановити, що автор надає у них перевагу ряду символів, притаманним способу життя особи, які підкреслюють її загальний образ. Незважаючи на складні витівки долі, митець упродовж свого творчого шляху створив тисячі робіт у різних техніках графіки, рисунку, акварелі. Досягнення Ярослава Омеляна беззаперечно формують художньо-культурне обличчя Тернопільського краю на тлі мистецького життя України. Його доробок заслуговує глибокого і детального вивчення, а досягнення — подальшого практичного розвитку.

Література:

1. Білик Н. Внесок Тернопільського обласного краєзнавчого музею в популяризацію творчості Ярослава Омеляна / Н. Білик // Збірник праць. Музеї Тернопільщини. — Тернопіль: ТзОВ «Техно граф», 2013. — Т. 8. — С. 78.
2. Ваврик О. Творчість, що не знає спокою / О. Ваврик, Ю. Іванченко // Мистецтвознавчі записки: Збірник наук. праць. — К.: Міленіум, 2007. — Вип. 11. — С. 164.
3. Воляннюк Н. Графічна творчість Ярослава Омеляна на тлі мистецтва Тернопільщини другої половини ХХ століття / Н. Воляннюк // Актуальні проблеми гуманітарної освіти: збір. наук. праць. Кременець. — 2012. — С. 233–234.
4. Нестеренко П. В. Історія українського екслібриса: наукове видання / П. В. Нестеренко. — Київ: Темпора, 2010. — 328 с.
5. Новосядлий Б. Сто десять сходинок мистецької долі / Б. Новосядлий., Н. Новосядла // Вісник Львівської національної академії мистецтв. — 2010. — № 20. — С. 338–353.
6. Омелян Я. Екслібриси пам'яті: (книжкові знаки) / Я. Омелян. — Тернопіль, 2006. — Вип. IV. — 28 с.
7. Омелян Я. Екслібриси пам'яті: (книжкові знаки) / Я. Омелян. — Тернопіль, 2006. — Вип. VII. — 104 с.
8. Омелян Я. Екслібриси пам'яті: (книжкові знаки) / Я. Омелян. — Тернопіль, 2007. — Вип. VIII. — 156 с.
9. Омелян Я. М. Каталог: живопис, графіка / Я. М. Омелян. — Тернопіль: Джура, 2008. — С. 91.
10. Якель Р. Ex libris — під охорону енциклопедії / Р. Якель // Дзеркало тижня. — 2007. — С. 23.